

ISSN 1392–6195 (print)
ISSN 2029–2058 (online)
JURISPRUDENCIJA
JURISPRUDENCE
2010, 3(121), p. 177–194.

TEISINĖS PASEKMĖS PAŽEIDUS PAREIĞĄ KREIPTIS Į TEISINGUMO TEISMĄ PREJUDICINIO SPRENDIMO

Regina Valutytė

Mykolas Romeris universiteto Teisės fakulteto
Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 2714 669
Elektroninis paštas r.valutyte@mruni.eu

Pateikta 2010 m. rugpjūčio 26 d., parengta spausdinti 2010 m. rugsėjo 14 d.

Anotacija. Straipsnyje, kuris yra pirmasis iš straipsnių ciklo „Teisinės pasekmės pažeidus pareiğą kreiptis į Teisingumo Teismą prejudicinio sprendimo“, nagrinėjamas klausimas, kokios teisinės pasekmės kyla valstybei, nacionaliniams teismams nesilaikant Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 267 straipsnyje numatytos pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo dėl Europos Sąjungos teisės išaiškinimo ir atitinkamų Europos Sąjungos teisės aktų veikimo.

Analizuojama, ar Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 267 straipsnyje įtvirtintos pareigos pažeidimas galėtų būti savarankiškas pagrindas ieškiniui dėl žalos atlyginimo prieš valstybę pareikšti. Atsižvelgdama į Köbler byloje suformuluotus pakankamai rimto pažeidimo kriterijus, autorė vertina pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo vietą Teisingumo Teismo nurodytų kriterijų sistemoje ir nesikreipimo įtaką pažeidimo rimtumui. Taip pat diskutuojama, ar Europos Sąjungos teisė įpareigoja administracinę instituciją arba nacionalinį teismą peržiūrėti sprendimą, jeigu bylos nagrinėjimo metu nebuvo kreiptasi į Teisingumo Teismo prejudicinio sprendimo, nors buvo kilęs Europos Sąjungos teisės aiškinimo ir (ar) galiojimo klausimas. Be to, keliamas klausimas, ar pareigos kreiptis į Teisingumo Teismą su prejudiciniu klausimu pažeidimas gali būti pagrindas „pažeidimo procedūrai“, inicijuojamai Europos Komisijos, pradėti.

Reikšminiai žodžiai: Europos Sąjungos teisė, prejudicinis sprendimas, valstybės atsakomybė, sprendimo peržiūrėjimas, „pažeidimo procedūra“.

Ivadas

Nacionaliniams teismams taikant ir aiškinant teisę, neišvengiamai kyla klausimų dėl Europos Sąjungos (toliau – ES) teisės turinio ar kai kurių jos teisės aktų teisinės galios. Sutarties dėl ES veikimo (toliau – SESV) 267 straipsnyje (buvusiame EB sutarties 234 str.) numatyta, kad iškilus ES teisės aiškinimo klausimui valstybės narės teisme, nacionalinis teismas, manydamas, kad išspręsti bylai reikia priimti sprendimą šiuo klausimu, *gali prašyti*¹ Teisingumo Teismo (toliau – TT) prejudicinio sprendimo, o nacionalinis teismas, kurio sprendimas pagal nacionalinę teisę negali būti toliau skundžiamas, kilus abejonių dėl ES teisės turinio ir galios, „*kreipiasi*“ į Teismą.

Aiškindamas 267 straipsnio turinį TT ne kartą pažymėjo, kad formuluotė „*kreipiasi*“ reiškia ne diskreciją, o pareigą galutinės instancijos teismui kreiptis į TT prejudicinio sprendimo TT kompetencijos klausimais², kurią nacionaliniai teismai gali realizuoti bet kurioje teismo proceso stadijoje, t. y. tiek sprendžiant klausimą dėl ieškinio priimtumo, tiek vėliau³. Pagrindinė prašymo priimti prejudicinį sprendimą instituto numatymo priežastis yra sutrukdyti atsirasti ir nusistovėti nacionalinei teismų praktikai, kai klaidingai aiškinama arba neteisingai taikoma Sąjungos teisė, todėl šios pareigos nustatymas yra susijęs su ypatinga padėtimi, kurią nacionalinėse teismų sistemose užima aukščiausiasieji teismai. Iš esmės pagal tradiciškai tokiems teismams priskiriamą teisės vienodinimo funkciją jie yra įpareigoti užtikrinti, kad kiti nacionaliniai teismai tinkamai ir veiksmingai taikytų Sąjungos teisę. Be to, jie yra paskutinė instancija skundams, kuriais siekiama užtikrinti teisių, kurias pagal Sąjungos teisę turi asmenys, apsaugą⁴.

Reikia pažymėti, kad nepaisant griežtos SESV 267 straipsnio 3 dalies formuluotės, pareiga kreiptis į TT išaiškinimo nėra absoliuti. *CILFIT* byloje TT suformulavo keletą nagrinėjamos pareigos kreiptis į TT išimčių, kurių Lisabonos Sutartis nepakeitė. Kreiptis į TT nereikia:

a) *Acte éclairé* atveju – kai ankstesniame TT sprendime tam tikras teisinis klausimas jau buvo išspręstas, nepaisant proceso, kurio metu teisės klausimas buvo iškeltas, pobūdžio.

b) *Acte clair* atveju – kai ginčijamas klausimas gali būti išspręstas remiantis principu *in claris non fit interpretatio*, t. y. kai tinkamas ES teisės pritaikymas yra toks

1 Case C-99/00, *Criminal proceedings against Kenny Roland Lyckeskog* [2002] ECR I-4839, para. 19. Teisingumo Teismas patvirtino nacionalinio teismo, kurio sprendimus galima apskųsti aukštesnės instancijos teismui, teisę nesikreipti prejudicinio sprendimo dėl Sąjungos teisės akto nuostatos išaiškinimo. Vis dėlto jeigu kyla pagrįstų abejonių dėl Sąjungos teisės akto teisėtumo, pareiga kreiptis į Teisingumo Teismą kyla kiekvienam teismui (Information note on references by national court for preliminary rulings [interaktyvus]. Luxembourg: ECJ, 2009 [žiūrėta 2010-02-20]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:297:0001:0006:EN:PDF>>).

2 SESV 267 str. 1 d. numato, kad Teisingumo Teismo jurisdikcijai priklauso priimti prejudicinį sprendimą dėl: a) šios Sutarties aiškinimo; b) Sąjungos institucijų aktų galiojimo ir išaiškinimo.

3 Case C-99/00, *Criminal proceedings against Kenny Roland Lyckeskog* [2002] ECR I-4839, para. 18.

4 Case C-495/03, *Intermodal Transports* [2005] ECR I-8151, para. 29; Opinion of Advocate General Bot in Case C-2/06, *Willy Kempter KG v. Hauptzollamt Hamburg-Jonas* [2008] ECR I-00411, para. 98.

akivaizdus, kad nekyla pagrįstų abejonių dėl to, kaip turėtų būti sprendžiamas kilęs ginčas⁵.

TT ne kartą pažymėjo, kad prejudicinis klausimas atspindi dviejų teismų dialogą, kurio pradėjimas visiškai priklauso nuo to, ar nacionalinis teismas nuspręs, kad prašymas dėl prejudicinio sprendimo yra tinkamas ir būtinas⁶. Taigi tiek situacijos atitiktis numatytoms išimtims vertinimas, tiek galutinis sprendimas dėl kreipimosi į TT priklauso nacionalinio teismo kompetencijai (TT tam įtakos neturi).

Reikia pasakyti, kad nei SESV 267 straipsnis, nei iki Lisabonos sutarties įsigaliojimo galiojusi šio straipsnio redakcija nenumatė, kokios pasekmės gali kilti valstybei, jeigu nacionalinis paskutinės instancijos teismas nepaiso pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo: netaiko *acte éclairé* arba *acte clair* išimčių arba jas taiko neteisingai. Todėl tradiciškai buvo manoma, kad pareiga kreiptis prejudicinio sprendimo yra tik „popieriuje įtvirtinta pareiga“⁷. Padėtis pasikeitė TT priėmus sprendimą *Köbler* byloje⁸, kuriame Teismas konstatavo, kad valstybei kyla atsakomybė, jeigu ji ES teisę pažeidžia pakankamai rimtai. Tai sukėlė diskusijas, ar asmuo gali pateikti ieškinį dėl žalos atlyginimo prieš valstybę, jeigu nacionalinis teismas nevykdo pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo.

Lietuvos mokslinėje literatūroje pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo turinys plačiai išnagrinėtas V. Valančiaus⁹, I. Vėgėlės¹⁰, P. Kurio¹¹, K. Pabijansko¹² darbuose. Vis dėlto šie autoriai, nagrinėdami prejudicinio sprendimo procedūrą, plačiau neanalizuoja nesikreipimo pasekmių, nors poreikis aptarti šį klausimą, autorės manymu, egzistuoja: Lietuvos teismai vis dar vangiai taiko ES teisę, o iškilus ES teisės aiškinimo (arba galiojimo) klausimui ne visuomet kreipiasi į TT ir ne visuomet nurodo nesikreipimo priežastis. Minėtoje mokslinėje literatūroje apsiribojama tik kai kurių probleminių as-

-
- 5 Case 283/81, *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA v. Ministry of Health* [1982] ECR 3415, para. 21. Reikia pasakyti, kad kai kurie mokslininkai (pvz., B. H. ter Kuile) skiria ir trečiąją išimtį, nurodydami, jog kreiptis nebūtina, kai teisės aiškinimo klausimas kyla bylą nagrinėjant supaprastinto proceso tvarka arba sprendžiant klausimą dėl laikinųjų apsaugos priemonių paskyrimo ir kiekviena iš šalių turi teisę, kad ieškiny bus nagrinėjamas iš esmės ir ginčą nagrinėjanti institucija galėtų kreiptis į TT pagal 267 str. Kuile, B. H. To refer or not to refer: about the last paragraph of article 177 of the EC treaty. In Deirdre, C.; Ton, H. (eds.). *Institutional dynamics of European integration*. Dordrecht, Boston: Martinus Nijhoff, 1994, p. 382. Manytina, kad toks išskyrimas nėra tikslingas, kadangi ginčą supaprastinto proceso tvarka nagrinėjanti institucija arba institucija, sprendžianti dėl laikinųjų apsaugos priemonių, nebus laikoma galutinės instancijos teismu ir nepateks į 267 str. 3 d. taikymo sritį.
 - 6 Case 126/80, *Maria Salonia v. Giorgio Poidomani and Franca Baglieri* [1981] ECR 1563, para. 7.
 - 7 Chalmers, D.; Tomkins, D. *European Union public law. Texts and materials*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 301.
 - 8 Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Österreich* [2003] ECR I-10239.
 - 9 Valančius, V.; Kavalnė, S. *Europos Sąjungos teisės įgyvendinimas Lietuvos administracinėje teisėje*. Vilnius: Registrų centras, 2009, p. 247–431.
 - 10 Vėgėlė, I. Nacionalinių teismų teisė ir pareiga kreiptis į Europos Bendrijų Teisingumo Teismą. *Jurisprudencija*. 2007, 7(97): 39–45.
 - 11 Kūris, P. Prejudicinio sprendimo procedūra Europos Bendrijų Teisingumo Teisme. *Jurisprudencija*. 2006, 6(84): 7–15.
 - 12 Pabijanskas, K. Kada nacionaliniams teismams (ne)reikia kreiptis dėl prejudicinio sprendimo? *Justitia*. 2006, 3(51): 10–17.

pektų įvardijimu ir nuomonės pateikimu, probleminių klausimų plačiau neanalizuojant, todėl šis klausimas vis dar aktualus ir būtinas nagrinėti.

Straipsnių ciklo „Teisinės pasekmės pažeidus pareigą kreiptis į Teisingumo Teismą prejudicinio sprendimo“ tikslas – nustatyti, kokios teisinės pasekmės pagal ES, nacionalinę bei tarptautinę teisę gali kilti valstybei, jos nacionaliniams teismams pažeidus pareigą kreiptis prejudicinio sprendimo. Šio straipsnio tikslas – išnagrinėti, kokios teisinės pasekmės nacionaliniams teismams nepateikus prejudicinio klausimo valstybei kyla pagal ES teisę. Tyrimo objektas – valstybės atsakomybė dėl teismų sprendimų, pažeidžiančių SESV 267 straipsnio reikalavimus, galimas sprendimo peržiūrėjimas (proceso atnaujinimas) bei „pažeidimo procedūros“ inicijavimas, nacionaliniam teismui nesilaikant pareigos kreiptis į TT dėl ES teisės išaiškinimo,

Rašant straipsnį taikyti sisteminės analizės, loginis-analitinis ir apibendrinimo metodai.

1. Ieškinys prieš valstybę dėl žalos atlyginimo, nacionaliniam teismui pažeidus pareigą kreiptis prejudicinio sprendimo

1991 m. *Francovich* byloje¹³ TT patvirtino, kad, be ES teisės nuostatų tiesioginio bei netiesioginio veikimo, egzistuoja dar vienas teisių gynybos būdas, kylantis tiesiogiai iš Steigiamosios sutarties, – galimybė pareikšti ieškinį prieš ES teisę pažeidusią valstybę nacionaliniame teisme ir reikalauti atlyginti tokiu pažeidimu padarytą žalą¹⁴. Šiuo sprendimu ES mastu minimaliai suderintos sąlygos valstybės atsakomybei dėl ES teisę pažeidžiančių veikų atsirasti¹⁵.

Ištisą dešimtmetį plėtojęs savo jurisprudenciją valstybės atsakomybės srityje¹⁶, 2003 m. *Köbler* byloje TT konstatavo, kad principas, pagal kurį valstybės narės yra įpareigosotos atlyginti žalą, padarytą asmenims ES teisės pažeidimu, taikytinas ir tais atvejais, kai ES teisę pažeidžia galutinės instancijos teismas, ir kad kiekvienai valstybei narei paliekama teisė nustatyti instituciją, kuri būtų kompetentinga nagrinėti ginčus dėl žalos atlyginimo. TT minėtoje byloje taip pat pasisakė dėl valstybės pareigos atlyginti padarytą žalą už jai priskirtinus ES teisės pažeidimus sąlygų, numatydamas, kad atsakomybė kyla, kai pažeista ES teisės norma suteikia tam tikras teises privatiems asmenims; galiojanti ES teisė pažeista akivaizdžiai; nustatytas tiesioginis priežastinis akivaizdaus pažeidimo ir suinteresuotam asmeniui padarytos žalos ryšys¹⁷.

13 Case C-6/90 and 9/90, *Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v. Italian Republic* [1991] ECR I-05357.

14 Deards, E.; Hargreaves, S. *European Union law*. New York: Oxford University Press, 2004, p. 91.

15 Sprendime *Francovich* byloje TT konstatavo, kad tam, kad kiltų atsakomybė valstybei, turi būti patenkintos šios sąlygos: 1) turi būti konstatuota, kad direktyva siekiama suteikti teises; 2) remiantis direktyvos nuostatomis turi būti galima identifikuoti tų teisių turinį; 3) tarp pažeidimo ir žalos turi egzistuoti priežastinis ryšys.

16 Case C-46/93 ir C-48/93, *Brasserie du Pêcheur SA v. Federal Republic of Germany and R. v. Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd* [1996] E.C.R. I-1029; Case C-178-179/94, C-188-190/94, *Dillenkofer v. Federal Republic of Germany* [1996] E.C.R. I-4867; Case C-5/94, *R. v. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte Hedley Lomas (Ireland) Ltd* [1996] E.C.R. I-2553.

17 Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Österreich* [2003] ECR I-10239.

Köbler byloje SESV 267 straipsnyje įtvirtintų pareigų pažeidimas buvo numatytas kaip vienas iš kriterijų, taikomų vertinant pažeidimo rimtumą, o tai leidžia manyti, kad pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo pažeidimas *ipso facto* nėra laikomas pakankamai rimtu ES teisės pažeidimu. TT konstatavo, kad *inter alia* būtina atsižvelgti į tai, kaip nacionalinis teismas vykdo pareigą kreiptis į TT su prašymu pateikti prejudicinį sprendimą¹⁸. Vis dėlto nors tiek TT, tiek generalinis advokatas M. P. Léger šį kriterijų taikė vertindami, ar Austrijos vyriausiasis administracinis teismas pakankamai rimtai pažeidė teisę¹⁹, kriterijaus taikymas sprendžiant valstybės atsakomybės klausimą kelia daug diskusijų. Visų pirma, TT nepaaiškino, kaip turėtų būti taikomas nagrinėjamas kriterijus ir kokiais atvejais nesikreipimas į TT dėl prejudicinio sprendimo galėtų būti pakankamai rimtas pažeidimas. Antra, generalinis advokatas bei TT, įvertinę faktines bylos aplinkybes, padarė skirtingas išvadas. Reikia priminti, kad sprendamas byla Austrijos vyriausiasis administracinis teismas kreipėsi į TT su prašymu pateikti atsakymą į klausimą, kaip turėtų būti aiškinimas SESV 54 straipsnis (ex 48 str.) bei Reglamento Nr. 1612/68 1-3 straipsnis. Tuo pat metu TT priėmė sprendimą *Schöning-Kougebetopoulou* byloje ir jo kopiją išsiuntė Austrijos vyriausiajam administraciniam teismui. Teismas, manydamas, kad klausimas išspręstas šiuo sprendimu, atsiėmė prašymą priimti prejudicinį sprendimą ir, klaidingai aiškindamas ir taikydamas minėtą TT sprendimą, priėmė su ES teise nesuderinamą sprendimą. TT, vertindamas šią situaciją, konstatavo, kad taikytina ES teisės nuostata nebuvo aiški, ir jurisprudencija nepateikė akivaizdaus atsakymo, kaip ji turėtų būti taikoma. Faktas, kad nacionalinis teismas neturėjo atsiimti savo prašymo dėl prejudicinio sprendimo, TT manymu, nepaneigė padarytos išvados, kad ES teisės pažeidimas nebuvo pakankamai rimtas²⁰. Generalinis advokatas M. P. Léger taip pat sutiko, kad nuostata nebuvo aiški, tačiau įvertinęs, jog nacionalinis teismas neteisingai pritaikė *CILFIT* bylos kriterijus, išreiškė nuomonę, kad Austrijos vyriausiasis administracinis teismas padarė neatleistiną klaidą ir dėl to valstybei gali kilti atsakomybė²¹.

Kriterijaus pritaikymas kritikuotinas mokslinėje literatūroje. P. J. Wattel manymu, tokia TT pozicija reiškia, kad valstybės atsakomybė, kurios pagrindas su ES teise nesuderinamas teismo sprendimas, kol kas yra labiau teorinis nei praktinis dalykas. Jo nuomone, tik visiškai nepaaiškinamas atsisakymas kreiptis prejudicinio sprendimo dėl ES teisės nuostatų išaiškinimo su sąlyga, kad proceso šalis pateikė tokį prašymą, galėtų būti kvalifikuojamas kaip pakankamai rimtas teisės pažeidimas. Mokslininkas primena, kad pareiga kreiptis į TT prejudicinio sprendimo nėra absoliuti. Atsisakymą kreiptis dėl ES teisės nuostatų išaiškinimo teismai visada gali pagrįsti *acte clair* doktrina²².

18 *Ibid.*, para. 54–55.

19 Generalinis advokatas, vertindamas bylos aplinkybes, analizavo, ar klaida dėl teisės atleistina. Kadangi klaidos atleistinumą M. P. Léger laikė pagrindiniu pakankamai rimto pažeidimo kriterijumi (para. 153), preziumuojama, kad M. P. Léger vertino, ar pažeidimas buvo pakankamai rimtas.

20 Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Österreich* [2003] ECR I-10239, para. 121–124.

21 Opinion of Advocate General Léger C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Österreich* [2003] ECR I-10239, para. 174.

22 Wattel, P. J. Köbler, Cilfit and Welthgrove: we can't go on meeting like this. *Common Market Law Review*. 2004, 41: 177–190; Davis, R. W. Liability in damages for a breach of Community law: some reflections on the questions of who to sue and the concept of „the State“. *European Law Review*. 2006, 31(1): 69–80.

S. Drake nuomone, Teismas tokią poziciją pasirinko, siekdamas nuraminti valstybės atsakomybei dėl teismų sprendimų prieštaravusias valstybes. Teismas valstybės atsakomybę apribojo tik išskirtinai išimtiniais atvejais. Nėra aišku, kokioms aplinkybėms esant SESV 267 straipsnio pažeidimas bus laikomas pakankamai rimtu pažeidimu. S. Drake mano, kad Teismas turėjo laikytis generalinio advokato pozicijos²³.

Vertinant TT bei generalinio advokato pozicijas, būtina priminti, kad Teismas ir generalinis advokatas nurodė skirtingus kriterijus, kuriuos būtina įvertinti nustatant, ar pažeidimas buvo rimtas. M. P. Léger, skirtingai nei TT, atsiribojęs nuo tokių kriterijų kaip kaltė ar ES institucijų nuomonė. Įvertinęs pažeistos nuostatos aiškumą bei pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo vykdymą, generalinis advokatas padarė išvadą, kad nacionalinis teismas ES teisę pažeidė pakankamai rimtai. Autorės nuomone, laikantis tokios generalinio advokato pozicijos, sunku atskirti paprastą ES teisės pažeidimą nuo pakankamai rimto ES teisės pažeidimo, kadangi, kaip jau minėta anksčiau, pareiga kreiptis prejudicinio sprendimo visuomet atsiranda tuomet, kai ES teisės nuostata nėra aiški, o 267 straipsnyje įtvirtintų pareigų pažeidimas visuomet suponuoja ES teisės pažeidimo buvimą²⁴. Nors prieš vertindamas bylos aplinkybes generalinis advokatas nurodė, jog atsakomybės valstybė negali išvengti tuo atveju, kai galutinės instancijos teismas aiškiai pažeidžia pareigą kreiptis į TT prejudicinio sprendimo (pvz., jeigu taikytinos teisės atžvilgiu tuo metu, kai nagrinėjama byla, nėra jokios TT praktikos)²⁵, akivaizdu, kad tokios griežtos pozicijos, vertindamas bylos aplinkybes, nesilaikė. TT praktika, nors ir nevisiškai aiški, šiuo klausimu jau egzistavo (sprendimas *Schöningh-Kougebetopoulou* byloje). Todėl manytina, kad tokia generalinio advokato pozicija vertinant bylos aplinkybes, nors užtikrina didesnę ES teisės efektyvumą, nėra tiksli, nes iš esmės numato valstybės atsakomybę dėl 267 straipsnyje įtvirtintos pareigos pažeidimo nepaisant pažeidimo aplinkybių.

Analizuojant TT pateiktą *Köbler* bylos aplinkybių vertinimą, akivaizdu, kad netinkamas pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo vykdymas byloje vertinamas tik kaip vienas iš kriterijų nustatant pažeidimo rimtumą. Nepaisant to, kad nacionalinis teismas neteisingai taikė *CILFIT* doktriną, o tai nesuderinama su valstybės įsipareigojimais pagal SESV 267 straipsnį, kitų kriterijų (kaltės, institucijų pozicijos bei pažeistos nuostatos aiškumo) vertinimas TT leido daryti išvadą, kad pažeidimas nebuvo pakankamai rimtas, kad valstybei kiltų atsakomybė. Todėl siekiant nustatyti, kokiais atvejais netinkamas pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo vykdymas gali lemti valstybės atsakomybės buvimą, būtina jį analizuoti atsižvelgiant į visus kriterijus.

23 Drake, S. State liability under Community Law for Judicial Error: A False Dawn for the Effective protection of the Individual's Community Rights. *Irish Journal of European Law*. 2004, 11: 49–50.

24 Vėlesnėje *Traghetti* byloje pateikdamas nuomonę generalinis advokatas M. P. Léger laikėsi analogiškos pozicijos nurodydamas, kad kai pažeista teisės norma yra aiški ir tiksli, teisės klaida yra dar mažiau pateisinama: jeigu aukščiausiasis teismas atsitiktinai nusprendžia normos netaikyti (pvz., tuomet, kai, jo nuomone, norma prieštarauja kitoms normoms, kurių aiškinimas ar taikymas kartu su pažeista norma būtų sunkiai įmanomas), šis teismas taip pat privalo pateikti prejudicinį klausimą. Opinion of General Advocate Léger in Case C-173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA v. Repubblica Italiana* [2006] ECR I-05177, para. 73.

25 Opinion of Advocate General Léger in Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Österreich* [2003] ECR I-10239, para. 144–145.

Analizuojant, nuo kurio kriterijaus nacionalinis teismas turėtų pradėti vertinti ES teisės pažeidimo rimtumą, reikia pasakyti, kad TT konkrečios tvarkos nenumato. Vis dėlto atsižvelgiant į tai, kad buvo padaryta teisės aiškinimo ar taikymo klaida, o tai nacionalinis teismas, sprendžiantis valstybės atsakomybės klausimą, identifikuoja pirmiausia, manytina, kad toliau tikslinga analizuoti klaidos padarymo priežastis bei tai, ar nacionalinis teismas galėjo tokios klaidos išvengti. Todėl visų pirma nagrinėjamas pažeistos ES teisės nuostatos tikslumas ir aiškumas. Jeigu pažeista nuostata yra aiški ir tiksli, vertinamos priežastys, kurios lėmė aiškios ir tikslios nuostatos netinkamą aiškinimą ir taikymą, t. y. sprendžiama, ar teisės klaidą galima pateisinti. Prie klaidos padarymo gali prisidėti Sąjungos institucijos, pateikdamos klaidingą arba prieštaringą ES teisės nuostatos aiškinimą. Akivaizdu, kad teisės normai esant aiškiai ir tiksliai, nacionaliniam teismui nekyla pareiga kreiptis prejudicinio sprendimo, taigi ši aplinkybė nagrinėjamu atveju nebus vertinama. Taip pat klaidos priežastis gali būti nacionalinio teismo atsisakymas arba aiškus vengimas taikyti ES teisę. Įvertinus šias aplinkybes, sprendžiama, ar klaida dėl teisės yra pateisinama, nors reikia sutikti su generaliniu advokatu M. P. Léger, kad esant aiškiai ir tiksliai nuostatai klaidingą teisės aiškinimą pateisinti būtų ypač sunku²⁶. Tai galėtų būti toks atvejis, kai nacionalinis teismas rodė aiškias intencijas laikytis ES teisės reikalavimų, tačiau kitų ES institucijų pozicija suklaidino nacionalinį teismą.

ES teisės nuostatai esant neaiškiai ir netiksliai, pirmiausia kyla klausimas, ar nacionalinis teismas kreipėsi į TT prejudicinio sprendimo, kadangi tik taip nacionalinis teismas gali nustatyti tikrąjį ES teisės nuostatos turinį.

Jeigu teismas kreipėsi į TT ir gavo ES teisės nuostatos išaiškinimą, analizuojama, kokios priežastys lėmė klaidos dėl teisės padarymą ir ar toks suklydimas gali būti pateisinamas, atsižvelgiant į anksčiau paminėtas aplinkybes.

Jeigu nacionalinis teismas nesikreipė į TT, nenurodydamas aiškių priežasčių, nesikreipimas, kaip tiksliai pažymi J. D. Janer Torrens ir G. Anagnostaras, gali būti veiksnys, lemiantis pažeidimo rimtumą²⁷. Jeigu nacionalinis teismas nusprendžia remtis *acte clair* doktrina, reikalingas detalus paaiškinimas. Pavyzdžiui, nacionalinis teismas gali manyti, kad ES teisės nuostatų turinys yra aiškus ir neabejotinas, kad šalių pateikti klausimai jau yra atsakyti TT praktikoje. Tokiais atvejais tikroji nesikreipimo priežastis yra neteisingas ES teisės supratimas, o tai ir lemia neteisėto sprendimo priėmimą. Toks pa-

26 Opinion of General Advocate Léger in Case C-173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA v. Repubblica Italiana* [2006] ECR I-05177, para. 73.

27 Janer Torrens, J. D. Actuación de los Órganos Jurisdiccionales y Responsabilidad Patrimonial del Estado. Comentario a la sentencia C-173/03 (*Traghetti del Mediterraneo*), de 13 de junio de 2006. *Revista General de Derecho Europeo*. 2006, 11; Anagnostaras, G. Erroneous judgments and the prospect of damages: the scope of the principle of governmental liability for judicial breaches. *European Law Review*. 2006, 31(5): 745–746. V. Valančius išsako nuomonę, kad SESV 267 str. 3 d. (ex EB Sutarties 234 str.) pažeidimas lemtų valstybės prievolę atlyginti individui tokiu pažeidimu padarytą žalą. Valančius, V.; Kavalnė, S. *Europos Sąjungos teisės įgyvendinimas Lietuvos administracinėje teisėje*. Vilnius: Registrų centras, 2009, p. 411. Manytina, kad šiuo aspektu anksčiau minėtų mokslininkų nuomonė yra tikslesnė: nesikreipimas galėtų lemti pažeidimo rimtumą, tačiau tai priklauso nuo nesikreipimo priežasčių įvardijimo, jų turinio bei kitų veiksnių įtakos teismo sprendimui. Tokia išvada, autorės manymu, galima atsižvelgiant į aplinkybių vertinimą *Köbler* byloje, kurioje nacionalinis teismas klydo atsiimdamas prašymą pateikti prejudicinį sprendimą, tačiau TT konstatavo, kad pažeidimas nebuvo pakankamai rimtas.

žeidimas turėtų būti laikomas rimtu tik tuo atveju, jeigu būtų nustatyta, kad nacionalinis teismas aiškiai suprato būtinumą kreiptis prejudicinio sprendimo. Ir priešingai, jeigu yra priešasčių manyti kitaip, klaida turėtų būti laikoma pateisinama. E. C. Mendazona taip pat pagrįstai atkreipia dėmesį į klaidos dėl teisės turinį, nuroydamas, kad teisės pažeidimas gali būti pripažintas pakankamai rimtu, jeigu nacionalinis teismas teisės normą išaiškina visiškai neatsižvelgdamas į visuotinai priimto aiškinimo ribas, ir atvirkščiai, teisės pažeidimas gali būti pripažintas nepakankamai rimtu, jeigu teisės norma aiškinta „racionaliai“.

Apibendrinant galima teigti, kad 267 straipsnio pažeidimas *ipso facto* nelaikytinas ieškinio prieš valstybę dėl žalos atlyginimo pagrindu. Pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo pažeidimas yra tik vienas iš kriterijų, į kuriuos atsižvelgia nacionalinis teismas, vertindamas pažeidimo rimtumą. Jis *gali turėti lemiamos įtakos* pažeidimo rimtumui tuo atveju, kai taikoma nuostata yra netiksli ir neaiški, nacionalinis teismas suklysta taikydamas ES teisę, prieš tai nesikreipęs prejudicinio sprendimo ir nenurodęs nesikreipimo priežasčių. Jeigu teismas nurodo nesikreipimo priežastis, nesikreipimas gali lemti pažeidimo rimtumą tuo atveju, jeigu kitos aplinkybės aiškiai rodo, jog nacionalinis teismas aiškiai suprato būtinumą kreiptis prejudicinio sprendimo.

2. Pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo pažeidimas – pagrindas peržiūrėti sprendimą?

Analizuojant klausimą, ar ES teisė reikalauja peržiūrėti byloje priimtą sprendimą, nacionaliniam teismui pažeidus pareigą kreiptis prejudicinio sprendimo, atkreiptinas dėmesys, kad TT praktika šiuo aspektu plėtojosi dviem kryptimis.

Kühne & Heitz byloje TT analizavo, ar pareiga peržiūrėti sprendimą esant ES teisės nuostatų pažeidimui, kyla neteisminei administracinei institucijai. Išnagrinėjęs *Kühne & Heitz* bylos aplinkybes²⁸, TT nusprendė, jog vadovaujantis ES sutarties 4(3) straipsnyje (buvusiame EB sutarties 10 str.) įtvirtintu bendradarbiavimo principu, už administracinio sprendimo priėmimą atsakinga administracinė institucija, esant asmens prašymui,

28 1986–1987 m. *Kühne & Heitz* į valstybes ne ES nares eksportavo vištieną. Muitinės deklaracijoje *Kühne & Heitz* minėtas prekes priskyrė kategorijai, kuriai buvo taikomas bendras muitų tarifas. Remdamasi šia deklaracija administracinė institucija grąžino tam tikrą sumokėtų eksporto mokesčių dalį, tačiau vėliau, peržiūrėjusi deklaraciją, minėta institucija prekes priskyrė kitai kategorijai ir pareikalavo grąžinti kompensuotą eksporto mokesčių dalį. *Kühne & Heitz* apskundė šį sprendimą nacionaliniam teismui (College van Beroep voor het bedrijfsleven), tačiau teismas 1991 m. lapkričio 22 d. sprendimu atmetė skundą. Po poros metų TT savo sprendime byloje *Voogd Vleesimport en -export* (C-151/93, ECR I-4915) analogišką produkciją priskyrė tai pačiai kategorijai, kaip buvo priskyręs *Kühne & Heitz*. Remdamasi šiuo sprendimu, *Kühne & Heitz* pareikalavo administracinės institucijos sumokėti sumokėtą, vėliau kompensuotą ir galiausiai ieškovo grąžintą eksporto mokesčio dalį bei sumą, kurią įmonė būtų gavusi kaip eksporto mokesčio kompensaciją, jeigu produkcija būtų buvusi priskirta reikiamai kategorijai. Administracinė institucija netenkino prašymo, todėl *Kühne & Heitz* apskundė šį sprendimą nacionaliniam teismui (College van Beroep voor het bedrijfsleven). Kreipdamasis į TT nacionalinis teismas klausė, ar tam, kad būtų užtikrintas visiškas ES teisės veiksmingumas, Sąjungos teisė reikalauja, kad administracinė institucija atnaujintų procesą dėl sprendimo, kuris įsigaliojo. Case C-453/00, *Kühne & Heitz NV v. Productschap voor Pluimvee en Eieren* [2004] ECR I-837, para. 5–19.

privalo peržiūrėti šį sprendimą, jei įvykdytos keturios sąlygos: pirma, nacionalinė teisė administracinei institucijai leidžia atnaujinti procesą; antra, administracinės institucijos sprendimas įsigaliojo galutinės instancijos nacionaliniam teismui dėl jo priėmus sprendimą; trečia, teismo sprendimas, atsižvelgiant į po jo susiformavusią TT praktiką, grindžiamas klaidingu Sąjungos teisės aiškinimu, priimtu Sutarties 267 straipsnio 3 dalyje numatytais sąlygomis nesikreipus į TT prejudicinio sprendimo; ketvirta, suinteresuotas asmuo, sužinojęs apie vėlesnę TT praktiką, į administracinę instituciją kreipiasi nedelsdamas²⁹.

Taigi kaip ir valstybės atsakomybės dėl galutinės instancijos teismų sprendimų atveju, pareigos kreiptis dėl prejudicinio sprendimo pažeidimas nurodytas tik kaip viena iš keturių aplinkybių, kuri turi būti vertinama sprendžiant, ar reikia peržiūrėti sprendimą. Be to, kaip tiksliai pažymi generalinė advokatė Y. Bot, analizuodama trečiąją sąlygą, minėtas reikalavimas yra sudarytas iš trijų susijusių elementų. Pirma, galutinės instancijos teismo sprendimas yra grindžiamas netinkamu Sąjungos teisės aiškinimu. Antra, yra susiformavusi vėlesnė TT praktika. Trečia, nacionalinis teismas, pažeisdamas Sutarties 267 straipsnio 3 dalį, nesikreipia į TT dėl prejudicinio sprendimo³⁰. Taigi pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo kaip sprendimo peržiūrėjimo sąlyga yra siejama ne tik su kitos ES teisės nuostatos pažeidimu, bet ir su vėlesne TT praktika, patvirtinančia neteisingo ES teisės aiškinimo ir taikymo buvimą, t. y. nacionalinė teisė gali nesuteikti galimybės peržiūrėti sprendimo, jeigu galutinės instancijos nacionalinis teismas pažeidė pareigą kreiptis į TT, tačiau, sprendžiančios dėl atnaujinimo institucijos manymu, ES teisė buvo išaiškinta teisingai. Taip pat institucija neprivalo peržiūrėti sprendimo, jeigu nėra vėlesnės teismo praktikos, rodančios, kad ES teisės nuostatos buvo pritaikytos neteisingai.

TT praktikoje taip pat buvo kilęs klausimas dėl nacionalinių teisminių institucijų pareigos peržiūrėti teismo sprendimą. Nagrinėjant *Kapferer* bylą nacionaliniame pirmosios instancijos teisme atsakovas *Schlank & Schick GmbH* pareiškė, kad, remiantis Reglamentu Nr. 44/2001 *dėl jurisdikcijos civilinėse ir komercinėse bylose bei sprendimų pripažinimo ir vykdymo*, nacionalinis teismas neturi jurisdikcijos spręsti ginčą. Teismas atsakovo prieštaravimą dėl jurisdikcijos atmetė, tačiau, išsprendęs bylą iš esmės, priėmė atsakovui palankų sprendimą. Dėl šios priežasties, ieškovui pateikus apeliacinį skundą, atsakovas nemanė esant tikslinga vėl ginčyti nacionalinio teismo jurisdikciją. Atitinkamai teismo sprendimo dalis, kurioje išspręstas jurisdikcijos klausimas, įsigaliojo. Apeliacine tvarka bylą nagrinėjantis teismas sustabdė bylos nagrinėjimą ir kreipėsi į TT, klausdamas, ar ES sutarties 3(a) straipsnyje įtvirtintas bendradarbiavimo principas įpareigoja nacionalinį teismą *Kühne & Heitz* nurodytomis aplinkybėmis peržiūrėti ir netaikyti tokio teismo sprendimo, kuris pažeidžia ES teisę³¹.

Generalinis advokatas A. Tizzano šiuo klausimu išreiškė neigiamą poziciją. A. Tizzano pabrėžė, kad *Kühne & Heitz* byloje buvo nagrinėjama tik galimybė peržiū-

29 Case C-453/00, *Kühne & Heitz NV v. Productschap voor Pluimvee en Eieren* [2004] ECR I-837, para. 28.

30 Opinion of Advocate General Bot in Case C-2/06, *Willy Kempter KG v. Hauptzollamt Hamburg-Jonas* [2008] ECR I-00411, para. 93.

31 Case C-234/04, *Rosmarie Kapferer v. Schlank & Schick GmbH* [2006] ECR I-02585, para. 18.

rėti Sąjungos teisę pažeidžiantį galutinį administracinį sprendimą. Tai yra kitokio pobūdžio ir svarbos klausimas nei tas, kuris susijęs su *res judicata*, fundamentalaus principo, būdingo teismų sprendimams, taikymu. Todėl, generalinio advokato manymu, *Kühne & Heitz* bylos išvados negalėjo būti taikomos tokiai situacijai, kokia buvo susiklosčiusi *Kapferer* byloje³².

TT, priimdamas sprendimą *Kapferer* byloje, konstatavo, kad Sąjungos teisė nei-pareigoja nacionalinių teismų netaikyti procesinių taisyklių dėl sprendimo įsiteisėjimo (angl. *finality*), netgi jeigu šių taisyklių netaikant atsirastų galimybė ištaisyti padarytą Sąjungos teisės pažeidimą³³. Kartu Teismas nurodė, kad net jeigu *Kühne & Heitz* sprendime išdėstyti principai galėtų būti taikomi peržiūrint galutinės instancijos teismo sprendimą, sprendimo peržiūrėjimo sąlygos, išvardytos *Kühne & Heitz* sprendime, *Kapferer* byloje nebuvo įvykdytos³⁴.

Teismo pozicija mokslinėje literatūroje sukėlė nemažai diskusijų ir vertinta nevienareikšmiškai. Analizuodamas dviprasmišką TT poziciją, M. Taborowski išreiškė nuomonę, kad TT neatmeta galimybės taikyti *Kühne & Heitz* taisyklę galutinės instancijos teismų sprendimams. Mokslininkas nurodė, kad mažų mažiausiai *Kapferer* byloje TT šį klausimą paliko atvirą: nors ir nebuvo būtina, TT nagrinėjo vieną iš sąlygų, numatytų *Kühne & Heitz*, ir konstatavo, kad ji nebuvo patenkinta³⁵. Jeigu TT būtų siekęs *Kühne & Heitz* sprendimą taikyti tik galutiniams administraciniams sprendimams, jis tai galėjo padaryti *Kapferer* sprendime³⁶, aiškiai nurodydamas, kad ES teisė jokiais atvejais nereikalauja peržiūrėti teismo sprendimo.

M. Attalas, P. Remy-Corlay, A. Kostova-Bourgeois³⁷ bei H. Guyader³⁸, priešingai, mano, kad *Kühne & Heitz* taisyklės galutinės instancijos teismų sprendimams netaikomos³⁹. M. Attalas ir P. Remy-Corlay atkreipia dėmesį į TT vartojamų formuluočių *Kühne & Heitz* ir *Kapferer* bylose skirtumus, pažymėdami, kad *Kühne & Heitz* byloje TT nurodė, jog administracinę instituciją peržiūrėti sprendimą įpareigoja ES sutarties 3(a) straipsnio, o pagal TT retoriką *Kapferer* byloje nacionaliniai teismai tokios pareigos esant toms pačioms aplinkybėms neturi⁴⁰.

32 Opinion of Advocate General Tizzano in Case C-234/04, *Rosmarie Kapferer v. Schlank & Schick GmbH* [2006] ECR I-02585, para. 25.

33 Case C-234/04, *Rosmarie Kapferer v. Schlank & Schick GmbH* [2006] ECR I-02585, para. 21.

34 *Ibid.*, para. 23.

35 TT nustatė, kad Austrijos teisė tokiomis aplinkybėmis neleidžia atnaujinti proceso.

36 Taborowski, M. Joined Cases C-392/04 & C-422/04, *i-21 Germany GmbH (C-392/04), Arcor AG & Co. KG (C-422/04), formerly ISIS Multimedia Net GmbH & Co. KG v Bundesrepublik Deutschland*, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 19 September 2006, not yet reported. *Common Market Law Review*. 2007, 44: 1480.

37 Kostova-Bourgeois, A. Un arrêt ayant acquis l'autorité de chose jugée ne peut être réexaminé, même s'il est contraire au droit communautaire. *La Semaine Juridique Edition Générale*. 2006, 43: II 10174.

38 Guyader, H. Conditions d'examen des pourvois dirigés contre des arrêts de renvoi conformes à la position déjà acquise. *La Semaine Juridique Edition Générale*. 2007, 5: II 10016.

39 Taip pat žr. La CJCE rappelle l'importance de la chose jugée. *La Semaine Juridique Administrations et Collectivités territoriales*. 2006, 13: act. 278; La CJCE rappelle l'importance de la chose jugée. *Dépêches JurisClasseur*. 2006: 361.

40 Attal, M. Procédure et arbitrage. *La Semaine Juridique Edition Générale*. 2007, 5: I 109; Remy-Corlay,

Analizuojant šį klausimą, autorės manymu, atkreiptinas dėmesys į keletą aspektų. Visų pirma, *Köbler* byloje TT konstatavo, jog valstybės atsakomybės principas, būdingas ES teisei, reikalauja žalos atlyginimo, o ne teismo sprendimo, kuriuo padaryta žala, peržiūrėjimo⁴¹. Atsižvelgus į šią Teismo taisyklę, nestebina ir *Kapferer* byloje Teismo pasirinkta formuluotė, nurodanti, kad „Sąjungos teisė neįpareigoja nacionalinio teismo netaikyti procesinių taisyklių dėl sprendimo įsiteisėjimo“ ir atitinkamai peržiūrėti sprendimo.

Išlieka klausimas, kaip turi būti aiškinama TT formuluotė „[...] jeigu *Kühne & Heitz* sprendime išdėstyti principai galėtų būti taikomi peržiūrint galutinės instancijos teismo sprendimą [...]“. Manytina, kad tai galėtų būti atvejai, kai nacionalinėje teisėje įtvirtintas lygiateisiškumo principas reikalautų vienodai kaip naujai paaiškėjusių aplinkybę vertinti klaidą, padarytą aiškinant ir taikant tiek nacionalinę, tiek ES teisę. Kitaip tariant, jeigu nacionalinė teisė leidžia atnaujinti procesą dėl galutinės instancijos teismo padarytos nacionalinės teisės aiškinimo ir taikymo klaidos, analogiška galimybė kreiptis dėl teismo sprendimo peržiūrėjimo turėtų būti suteikiama ir paaiškėjus, jog neteisingai buvo išaiškinta ir pritaikyta ES teisė. Spręsdamas dėl teismo sprendimo peržiūrėjimo, nacionalinis teismas galėtų elgtis dvejopai. Pirma, jis galėtų atsižvelgti į *Kühne & Heitz* sprendime suformuluotus keturis reikalavimus, tarp jų įvertinti pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo vykdymą, ir reikalauti šių sąlygų įvykdymo tam, kad procesas būtų atnaujintas. Antra, teismas galėtų taikyti tuos pačius kriterijus, kurie yra suformuluoti nacionalinės teisės nuostatose dėl proceso atnaujinimo. Autorės manymu, būtent tokiu atveju *Kühne & Heitz* sprendime išdėstyti principai galėtų būti taikomi peržiūrint galutinės instancijos teismo sprendimą ir būtent taip turėtų būti aiškinama TT *Kapferer* byloje vartojama formuluotė.

Taigi neatsižvelgiant į tai, ar nacionalinis teismas, priimdamas sprendimą, kuriame taikoma ES teisė, tinkamai vykdo savo pareigą kreiptis prejudicinio sprendimo ar ne, pagal ES teisę nacionalinis teismas neprivalo peržiūrėti priimto sprendimo.

Atsižvelgiant į išdėstytus argumentus, galima daryti dvejopo pobūdžio išvadą. Pirma, ES teisė neįpareigoja nacionalinio teismo peržiūrėti *res judicata* galią turinčio galutinės instancijos teismo sprendimo. Pareigą peržiūrėti sprendimą, esant asmens prašymui bei TT suformuluotoms sąlygoms, turi tik administracinė institucija. Antra, pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo pažeidimas pagal ES teisę nelaikomas pagrindu peržiūrėti sprendimą administracinėje institucijoje arba teisme. Tai yra tik viena iš aplinkybių, kuri gali (arba turi) būti įvertinta sprendžiant dėl sprendimo peržiūrėjimo.

P. Responsabilité de l'Etat pour violation par le juge national du droit communautaire. Pas d'obligation imposée au juge de réexaminer une décision judiciaire passée en force de chose jugée ni d'annuler cette décision si elle apparaît contraire au droit communautaire. *Reveu Trimestirelle de Droit Civil*. 2006, 1: 732.

41 Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Österreich* [2003] ECR I-10239, para. 39.

3. „Pažeidimo procedūros“ taikymas nacionaliniam teismui pažeidus pareigą kreiptis prejudicinio sprendimo

SESV 258 ir 260 straipsnyje (buvusiame 226 ir 228 str.) numatyta procedūra, žinoma kaip „pažeidimo procedūra“, susideda iš dviejų skirtingų stadijų, gali būti administracinio ir teismo pobūdžio. Kaip pabrėžia Europos Komisija (toliau – EK, Komisija), pagrindinis pažeidimo procedūros tikslas yra paskatinti valstybes nares kiek galima greičiau savanoriškai laikytis iš Sąjungos teisės kylančių įsipareigojimų, taip pat stiprinti bendradarbiavimą su valstybėmis, iškilusias problemas sprendžiant alternatyviais metodais⁴²; tik jeigu šių metodų taikymas neduoda rezultatų, ginčus spręsti taikant teismines ginčų sprendimo priemones.

Kaip numatyta SESV 258 straipsnyje, procedūra gali būti pradama tik tuo atveju, jei EK mano, kad kuri nors valstybė narė „neįvykdė kokios nors pareigos pagal Sutartį“. Nors pažodžiui skaitant Sutarties tekstą ir valstybę suvokiant kaip vientisą darinį, kuriam atstovauja tiek įstatymų leidžiamoji, tiek vykdomoji, tiek teisminė valdžios, nekyla abejonių, kad SESV 267 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos pareigos pažeidimas turėtų būti laikomas pareigos pagal Sutartį nevykdymu, ilgai diskutuota, ar „pažeidimo procedūra“ taikytina tuo atveju, kai ES teisę pažeidžia nacionaliniai teismai⁴³. Nors mokslinėje bendruomenėje vyravo požiūris, kad teisminės valdžios veikla taip pat gali būti Komisijos priežiūros objektu, EK ilgai vengė taikyti pažeidimo procedūrą nacionalinių teismų sprendimams⁴⁴, nors dar 1969 m. išreiškė nuomonę, kad tam tikrais atvejais nacionalinių teismų veika gali būti ES teisės pažeidimas SESV 258 straipsnio prasme⁴⁵. Tik 2000 m. pirmasis ieškinys, inicijuotas Komisijos prieš Italiją⁴⁶, pasiekė TT ir atgaivino diskusijas dėl pažeidimo procedūros galimo praktinio pritaikymo nacionalinių teismų veikoms.

42 23rd Annual Report from the Commission on monitoring the application of community law [2005] SEC(2006) 999, SEC(2006) 1005 [interaktyvus]. Brussels: European Commission, 2005 [žiūrėta 2009-10-10]. <http://ec.europa.eu/community_law/infringements/infringements_annual_report_23_en.htm>; 24th Annual Report from the Commission on monitoring the application of community law [2006] SEC(2007) 975, SEC(2007) 976 [interaktyvus]. Brussels: European Commission, 2006 [žiūrėta 2009-10-10]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0398:FIN:EN:PDF>>.

43 Klausimas, ar nacionalinių teismų elgesys gali būti pagrindas procesą pradėti pagal Sutarties 258 str. (buvusį 226 str.), pirmą kartą spęstas dar 1960 m. Prancūzijos *Conseil d'État*, nagrinėdamas bylą, kurioje buvo taikoma ES teisė, nesikreipė į TT prejudicinio sprendimo, tuo sukeldamas debatus Europos Parlamente. Jann, P. The responsibility of judges in Europe [interaktyvus]. In the report of Conference of the European Network of Councils for the Judiciary that took place in Barcelona in 2-3/06/2005. Brussels: European Network of Councils for the Judiciary, p. 76–87 [žiūrėta 2010-02-21]. <<http://www.encj.eu/encj/GetDoc?DBName=dPortal&UniqueKeyValue=583&ShowPath=false>>.

44 1974 m. EK pradėjo pažeidimo procedūrą prieš Vokietiją, kuri neatsižvelgė į TT išvadas *Internationale Handelsgesellschaft* byloje ir netaikė ES teisės viršenybės principo konstitucinių nuostatų atžvilgiu, tačiau ją vėliau nutraukė. Chalmers, D.; Tomkins, A. *European Union public law: text and materials*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 359.

45 Komisijos atsakymas į rašytinį Westerterp klausimą Nr. 100/67, O.J. 1967, taip pat į Deringer klausimą Nr. 28/68, O.J. 1968, C 71/1. Nurodo: Wilmar, J. M., Verougstraete, I. M. Proceedings against Member States for failure to fulfil their obligations. *Common Market Law Review*. 1970: 405.

46 Case C-129/00, *Commission of the European Communities v. Italian Republic* [2003] ECR I-14637.

1997 m. Komisija Italijos atžvilgiu priėmė motyvuotą nuomonę, konstatuodama, jog Italija įstatymu 428/1990 pažeidžia ES teisę ir pareikalavo per 2 mėnesius pašalinti pažeidimus. Minėtas įstatymas buvo skirtas mokestiniams klausimams sureguliuoti, tiksliau įtvirtino nuostatas dėl pažeidžiant ES teisę permokėtų mokesčių grąžinimo. Anksčiau minėtus klausimus reglamentavęs teisės aktas TT sprendimu byloje *Commission v. Italy*⁴⁷ buvo pripažintas pažeidęs ES teisę. 2000 m. balandžio 4 d., Italijai nereaguojant į reikalavimą, EK kreipėsi į TT, prašydama pripažinti, kad Italija pažeidė ES teisę nepakeisdama naujojo įstatymo, kuris, taip kaip jis buvo suformuluotas ir pritaikytas administracinių bei teisminių institucijų, savo teisinėmis pasekmėmis prilygo reguliavimui pagal ankstesnį įstatymą, kuris buvo pripažintas nesuderinamu su ES teisės normomis.

Nagrinėjamoje byloje TT, cituodamas ankstesnę praktiką⁴⁸, nurodė, kad nacionalinių teisės aktų turinys turi būti nustatomas atsižvelgiant į tai, kaip juos aiškina nacionaliniai teismai⁴⁹. Buvo konstatuota, jog nagrinėjama teisės norma yra neutrali, todėl jos poveikis turi būti nustatytas atžvelgiant į teismų jai suteiktą prasmę, ir nurodyta, jog tuo atveju, kai nacionalinės teisės aktas praktikoje yra taikomas skirtingai (egzistuoja praktika, kai teisės akto taikymas pažeidžia, taip pat kai nepažeidžia ES teisės), konstatuotina, kad toks teisės aktas nėra pakankamai aiškus, kad užtikrintų su ES teise suderinamą taikymą⁵⁰. Taigi nors TT konstatavo, jog Italija savo išipareigojimus pažeidė „nepakeisdama įstatymo“, o ne dėl to, kad nacionaliniai teismai netinkamai jį aiškino, didžioji dalis mokslininkų (L. S. Rossi, G. Di Federico, B. Hofstätter, L. A. Geelhoed⁵¹) laikėsi pozicijos, kad šioje byloje valstybei atsakomybė kilo būtent dėl teisminės valdžios su ES teise nesuderinamų veikų. Atitinkamai 2003 m. Komisija, remdamasi SESV 258 straipsniu, pradėjo pažeidimo procedūrą Olandijos atžvilgiu. Komisijos manymu, olandų Hoge Raad, byloje nekeldamas klausimo dėl ES teisės turinio ir nesikreipdamas prejudicinio sprendimo, pažeidė ES nuostatas⁵².

Analizuojant klausimą, ar pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo pažeidimas visais atvejais gali būti pagrindas pradėti „pažeidimo procedūrai“, reikia priminti, jog, byloje *Commission v. Italy* nagrinėdamas teismų praktikos poveikio teisės normos turinio nustatymui aspektą, TT nurodė, jog: a) nereikia atsižvelgti į pavienius arba aiškia mažumą sudarančius teismo sprendimus kitokiomis tendencijomis pasižyminčioje teismų praktikoje arba į aukščiausio nacionalinio teismo paneigtą išaiškinimą; ir atvirkščiai,

47 Case 104/86 *Commission v. Italy* [1988] ECR 1799.

48 Case C-382/92 *Commission v. United Kingdom* [1994] ECR I-2435, para. 36.

49 Case C-129/00, *Commission of the European Communities v. Italian Republic* [2003] ECR I-14637, para. 30.

50 *Ibid.*, para. 30, 33.

51 Rossi, L. S.; Di Federico, G. Case C-129/00, *Commission v. Repubblica Italiana*, judgment of 9 December 2003, Full Court, nyr. Bylos komentaras. *Common Market Law Review*. 2005, 42: 840; Hofstätter, B. *Non-Compliance of National courts. Remedies in European Community Law and Beyond*. The Hague: TMC Asser Press, 2005, p. 185; Opinion of Advocate General Geelhoed in Case C-129/00, *Commission of the European Communities v Italian Republic* [2003] ECR I-14637, para. 3.

52 Broberg, M.; Fenger, N. *Preliminary References to the European Court of Justice*. USA: Oxford University Press, 2009, p. 122.

b) atsižvelgtina į plačiai paplitusią teismų praktiką, kurios nepanaikino ar net ją patvirtino aukščiausiasis teismas⁵³.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad generalinis advokatas L. A. Geelhoedas pateikdamas nuomonę byloje *Commission v. Italy*, nurodė, kad valstybės atsakomybės dėl teismų sprendimų buvimas priklauso nuo daugelio faktorių, tokių kaip struktūrinis nesuderinamos su ES teise nacionalinių teismų praktikos pobūdis, teismų sprendimų poveikis ir statusas (angl. *effect and status*) nacionalinėje teisinėje sistemoje bei nacionalinių teismų praktikos poveikis konkrečių Sąjungos teisės normų siekiamo tikslo įgyvendinimui⁵⁴.

Generalinio advokato nuomone, nustatant „stuktūriškumą“ svarbiausia įvertinti, ar tai yra pavienis ir atsitiktinis atvejis, ar tendencija, nesuderinama su išipareigojimais ES. Svarbu nustatyti, ar tai yra nauja praktika, ar tokia praktika jau vyrauja ilgesnį laiką. Esant naujai praktikai, galima manyti, kad praktika gali keistis ir pažeidimas bus pašalintas aukštesnės instancijos teismų. Vis dėlto jeigu pažeidimus patvirtina apeliacinė ir kasacinė instancija, neatsižvelgiant į tai, ar buvo kreiptasi į TT, galima teigti, kad praktika įgyja struktūrinį pobūdį⁵⁵.

Nors TT aiškiai nenurodė, jog advokato paminėti kriterijai gali būti laikomi sąlygomis valstybės atsakomybei dėl teisminės valdžios veikų kilti, juos taikė, analizuodamas ir kvalifikuodamas susidariusią situaciją. Visų pirma, TT atkreipė dėmesį į struktūrinę praktikos pobūdį, kitaip tariant, nustatė „plačiai paplitusios praktikos“ reikalavimą. Antra, TT, kaip ir generalinis advokatas, nurodė ne į galutinės instancijos teismų, bet teismų praktiką apskritai, žinoma, svarbiausią vaidmenį suteikiant galutinės instancijos teismams, kurie turi kompetenciją panaikinti žemesnės instancijos teismų sprendimus. Bei, trečia, vertindamas Italijos įstatymo taikymo praktikos turinį TT vertino, kokį poveikį teismų praktika turėjo įgyvendinant tikslus, kuriems pasiekti buvo suformuluotos atitinkamos ES teisės normos⁵⁶. Remiantis tokia TT pozicija galima manyti, kad generalinio advokato kriterijai galėtų būti valstybės atsakomybės dėl teisminės valdžios veikų pagrindas.

Įvertinus šias aplinkybes galima daryti išvadą, kad pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo pažeidimas gali būti pagrindas pradėti pažeidimo procedūrą, jeigu *inter alia* toks pažeidimas yra struktūrinis. Kadangi dėl Sąjungos teisės akto galiojimo į TT privalo

53 Case C-129/00, *Commission of the European Communities v. Italian Republic* [2003] ECR I-14637, para. 31-32.

54 Generalinis advokatas nurodo, jog situacija, kai nacionaliniai sprendimai turi tokį poveikį, kad verslo subjektams valstybėje narėje sudaromos skirtingos veiklos sąlygos, palyginti su analogiškais subjektais kitur Bendrijoje, neabejotinai neigiamai paveikia Sąjungos teisės vientisumą, sumažina jos praktinę naudą bei pažeidžia individų teises. Jeigu nustatoma, kad tokios neigiamos pasekmės atsirado dėl teismų praktikos, turėtų būti konstatuota, kad buvo pažeista SESV. *Ibid.*, para. 65.

55 Opinion of Advocate General Geelhoed in Case C-129/00, *Commission of the European Communities v. Italian Republic* [2003] ECR I-14637, para. 64.

56 Case C-129/00, *Commission of the European Communities v. Italian Republic* [2003] ECR I-14637, para. 32-40.

kreiptis ir žemesnės instancijos teismai, pažeidimas bus struktūrinis, jeigu tokia praktika bus patvirtinta galutinės instancijos teismo. Pareigą kreiptis dėl teisės akto išaiškinimo turi tik galutinės instancijos teismas. Todėl manytina, kad jam nesikreipus prejudicinio sprendimo, bet teisingai išaiškinus ES teisę, valstybei atsakomybė nekils, nes tokia teismų praktika nors ir pažeis SESV 267 straipsnio 3 dalies nuostatas, neigiamai nepaveiks tikslų, kuriems pasiekti buvo suformuluotos pritaikytos ES teisės normos. Pažeidus taikomą teisę, net ir pavienis neargumentuotas nesikreipimas į TT prejudicinio sprendimo, autorės manymu, gali būti pagrindas pradėti pažeidimo procedūrą.

Išvados

1. Pareigos kreiptis į TT pažeidimas *ipso facto* nelaikytinas pagrindu pateikti ieškinį prieš valstybę dėl žalos atlyginimo. SESV 267 straipsnyje įtvirtintų įsipareigojimų yra tik vienas iš kriterijų, kuriuos nacionalinis teismas vertina sprenddamas dėl pažeidimo rimtumo. Minėtos pareigos nesilaikymas *gali turėti lemiamos įtakos* pažeidimo rimtumui tuo atveju, kai taikoma nuostata yra netiksli ir neaiški, nacionalinis teismas suklysta taikdamas ES teisę, prieš tai nesikreipęs prejudicinio sprendimo ir nenurodęs nesikreipimo priežasčių. Jeigu teismas nurodo nesikreipimo priežastis, nesikreipimas gali lemti pažeidimo rimtumą tuo atveju, jeigu kitos aplinkybės aiškiai rodo, jog nacionalinis teismas aiškiai suprato būtinumą kreiptis prejudicinio sprendimo.

2. ES teisė neįpareigoja nacionalinio teismo peržiūrėti *res judicata* galią turinčio galutinės instancijos teismo sprendimo. Pareigą peržiūrėti sprendimą, esant asmens prašymui bei TT praktikoje suformuluotoms sąlygoms, turi tik administracinė institucija. Be to, pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo pažeidimas *ipso facto* nelaikomas pagrindu peržiūrėti sprendimą administracinėje institucijoje. Tai yra tik viena iš aplinkybių, kuri yra vertinama sprendžiant dėl sprendimo peržiūrėjimo ir siejama ne tik su materialiniu ES teisės pažeidimu, bet ir su vėlesne TT praktika, patvirtinančia neteisingo ES teisės aiškinimo ir taikymo būvimą.

3. Pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo pažeidimas gali būti pagrindas pradėti pažeidimo procedūrą, jeigu *inter alia* toks pažeidimas yra struktūrinis. Žemesnės instancijos teismams nesikreipus į TT dėl ES teisės akto galiojimo, pažeidimas bus struktūrinis, jeigu tokia praktika bus patvirtinta galutinės instancijos teismo. Pavienis galutinės instancijos teismo nesikreipimas į TT prejudicinio sprendimo taip pat gali būti pagrindas pradėti pažeidimo procedūrą, jeigu galutinės instancijos teismas neteisingai pritaikys teisiniams santykiui taikytinas ES teisės normas ir neargumentuos savo sprendimo nesikreipti prejudicinio sprendimo.

Literatūra

- 23rd Annual Report from the Commission on Monitoring the Application of Community law [2005] SEC(2006) 999, SEC(2006) 1005 [interaktyvus]. Brussels: European Commission, 2005 [žiūrėta 2009-10-10]. <http://ec.europa.eu/community_law/infringements/infringements_annual_report_23_en.htm>.
- 24th Annual Report from the Commission on Monitoring the Application of Community law [2006] SEC(2007) 975, SEC(2007) 976 [interaktyvus]. Brussels: European Commission, 2006 [žiūrėta 2009-10-10]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0398:FIN:EN:PDF>>.
- Anagnostaras, G. Erroneous judgments and the prospect of damages: the scope of the principle of governmental liability for judicial breaches. *European Law Review*. 2006, 31(5).
- Attal, M. Procédure et arbitrage. *La Semaine Juridique, Édition Générale*. 2007, 5.
- Remy-Corlay, P. Responsabilité de l'Etat pour violation par le juge national du droit communautaire. Pas d'obligation imposée au juge de réexaminer une décision judiciaire passée en force de chose jugée ni d'annuler cette décision si elle apparaît contraire au droit communautaire. *Reveu Trimestrielle de Droit Civil*. 2006, 1.
- Broberg, M.; Fenger, N. *Preliminary References to the European Court of Justice*. USA: Oxford University Press, 2009.
- Case 104/86, *Commission v. Italy* [1988] ECR 1799.
- Case 126/80, *Maria Salonia v. Giorgio Poidomani and Franca Baglieri* [1981] ECR 1563.
- Case 283/81, *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA v. Ministry of Health* [1982] ECR 3415.
- Case C-129/00, *Commission of the European Communities v. Italian Republic* [2003] ECR I-14637.
- Case C-178-179/94, C-188-190/94, *Dillenkofer v. Federal Republic of Germany* [1996] E.C.R. I-4867.
- Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Österreich* [2003] ECR I-10239.
- Case C-234/04, *Rosmarie Kapferer v. Schlank & Schick GmbH* [2006] ECR I-02585.
- Case C-382/92, *Commission v. United Kingdom* [1994] ECR I-2435.
- Case C-453/00, *Kühne & Heitz NV v. Productschap voor Pluimvee en Eieren* [2004] ECR I-837.
- Case C-46/93 ir C-48/93, *Brasserie du Pêcheur SA v. Federal Republic of Germany and R. v. Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd* [1996] E.C.R. I-1029.
- Case C-5/94, *R. v. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte Hedley Lomas (Ireland) Ltd* [1996] E.C.R. I-2553.
- Case C-6/90 and 9/90, *Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v. Italian Republic* [1991] ECR I-05357.
- Case C-99/00, *Criminal proceedings against Kenny Roland Lyckeskog* [2002] ECR I-4839.
- Case C-495/03, *Intermodal Transports* [2005] ECR I-8151.
- Chalmers, D.; Tomkins, D. *European Union public law. Texts and materials*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Davis, R. W. Liability in damages for a breach of Community law: some reflections on the questions of who to sue and the concept of „the State“. *European Law Review*. 2006, 31, 1.
- Deards, E.; Hargreaves, S. *European Union law*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Drake, S. State liability under Community Law for Judicial Error: A False Dawn for the Effective protection of the Individual's Community Rights. *Irish Journal of European Law*. 2004, 11.

- Guyader, H. Conditions d'examen des pourvois dirigés contre des arrêts de renvoi conformes à la position déjà acquise. *La Semaine Juridique, Édition Générale*. 2007, 5.
- Hofstätter, B. *Non-Compliance of National Courts. Remedies in European Community Law and Beyond*. The Hague: TMC Asser Press, 2005.
- Information note on references by national court for preliminary rulings [interaktyvus]. Luxembourg: ECJ, 2009 [žiūrėta 2010-02-20]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=-OJ:C:2009:297:0001:0006:EN:PDF>>.
- Janer Torrens, J. D. Actuación de los Órganos Jurisdiccionales y Responsabilidad Patrimonial del Estado. Comentario a la sentencia C-173/03 (Traghetti del Mediterraneo), de 13 de junio de 2006. *Revista General de Derecho Europeo*. 2006, 11.
- Jann, P. The responsibility of judges in Europe [interaktyvus]. In the report of Conference of the European Network of Councils for the Judiciary that took place in Barcelona in 2-3/06/2005. Brussels: European Network of Councils for the Judiciary [žiūrėta 2010-02-21]. <<http://www.ency.eu/ency/GetDoc?DBName=dPortal&UniqueKeyValue=583&ShowPath=false>>.
- Kostova-Bourgeix, A. Un arrêt ayant acquis l'autorité de chose jugée ne peut être réexaminé, même s'il est contraire au droit communautaire. *La Semaine Juridique, Édition Générale*. 2006, 43.
- Kuile, B. H. To refer or not to refer: about the last paragraph of article 177 of the EC treaty. In Deirdre, C.; Ton, H. (eds.). *Institutional dynamics of European integration*. Dordrecht, Boston: Martinus Nijhoff, 1994.
- Kūris, P. Prejudicinio sprendimo procedūra Europos Bendrijų Teisingumo Teisme. *Jurisprudencija*. 2006, 6(84).
- La CJCE rappelle l'importance de la chose jugée. *Dépêches JurisClasseur*. 2006.
- La CJCE rappelle l'importance de la chose jugée. *La Semaine Juridique Administrations et Collectivités territoriales*. 2006, 13.
- Mendazona, E. C. La responsabilidad por actuaciones judiciales. El último gran paso en la responsabilidad de los estados por el incumplimiento del derecho comunitario. *Civitas. Revista Española de Derecho Europeo*. 2004, 10.
- Opinion of Advocate General Bot in Case C-2/06, *Willy Kempter KG v. Hauptzollamt Hamburg-Jonas* [2008] ECR I-00411.
- Opinion of Advocate General Geelhoed in Case C-129/00, *Commission of the European Communities v. Italian Republic* [2003] ECR I-14637.
- Opinion of Advocate General Léger in Case C-224/01, *Gerhard Köbler v. Republik Österreich* [2003] ECR I-10239, para. 144-145.
- Opinion of Advocate General Tizzano in Case C-234/04, *Rosmarie Kapferer v. Schlank & Schick GmbH* [2006] ECR I-02585.
- Opinion of General Advocate Léger in Case C-173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA v. Repubblica Italiana* [2006] ECR I-05177.
- Pabijanskas, K. Kada nacionaliniam teismams (ne)reikia kreiptis dėl prejudicinio sprendimo? *Justitia*. 2006, 3(51).
- Rossi, L. S.; Di Federico, G. Case C-129/00, *Commission v. Repubblica Italiana*, judgment of 9 December 2003, Full Court, nyr. Bylos komentaras. *Common Market Law Review*. 2005, 42.
- Taborowski, M. Joined Cases C-392/04 & C-422/04, i-21 *Germany GmbH (C-392/04), Arcor AG & Co.KG (C-422/04)*, formerly *ISIS Multimedia Net GmbH & Co. KG v Bundesrepublik Deutschland*, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 19 September 2006, not yet reported. *Common Market Law Review*. 2007, 44.
- Valančius, V.; Kavalnė, S. *Europos Sąjungos teisės įgyvendinimas Lietuvos administracijoje teisėje*. Vilnius: Registrų centras, 2009.
- Vėgėlė, I. Nacionalinių teismų teisė ir pareiga kreiptis į Europos Bendrijų Teisingumo Teismą. *Jurisprudencija*. 2007, 7(97).
- Wattel, P. J. Köbler, Cilfit and Welthgrove: we can't go on meeting like this. *Common Market Law Review*. 2004, 41.
- Wilmars, J. M.; Verougstraete, I. M. Proceedings against Member States for failure to fulfil their obligations. *Common Market Law Review*. 1970.

THE LEGAL CONSEQUENCES FOR DISREGARDING THE OBLIGATION TO MAKE A REFERENCE FOR A PRELIMINARY RULING TO THE COURT OF JUSTICE

Regina Valutytė

Mykolas Romeris university, Lithuania

Summary. *The article discusses the possible consequences that can be faced by a Member State of the European Union if its national court does not comply with the obligation to make a reference for a preliminary ruling to the Court of Justice. The TFEU does not specify any sanctions applicable to a state when its national court disregards its obligation under Article 267 TFEU. Therefore, the analysis focuses on the practice of the Court of Justice and its interpretation by scholars.*

At the outset, the author analyses whether refraining from making a reference for a preliminary ruling can lead to the duty to pay damages to an individual. Taking into account the criteria of a sufficiently serious breach formulated in the Köbler case, the author comes to the conclusion that the infringement of the obligation to make a reference for a preliminary ruling is one of the most important criteria in assessing whether a Member State has to pay damages for any loss suffered by an individual, but the infringement itself is not sufficient to make a state liable.

Furthermore, it is assessed whether the failure to make a reference creates an obligation for an administrative institution or a national court to review a decision or reopen a case. It is suggested that European Union law does not contain the obligation addressed to a national court to reopen a case even if the national court failed to comply with the obligation to make a reference for a preliminary ruling. If a person addresses an administrative authority, a failure to comply with the obligation is just one of the many factors to be assessed while deciding to review a decision.

Finally, the author addresses the question of if the European Commission can institute infringement proceedings for failure to make a reference under Article 258 TFEU and what are the conditions for state liability under Article 260 TFEU in case of a failure to refer.

Keywords: *European Union law, preliminary ruling, state liability, review of a decision, infringement proceedings*

Regina Valutytė, Mykolas Romeris universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės katedros lektorė. Mokslinių tyrimų kryptys: tarptautinė viešoji teisė, Europos Sąjungos teisė.

Regina Valutytė, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of International and European Union Law, lecturer. Research interests: public international law, European Union law.